

houden en zijn been stijf moet houden als zijn collega's van de *spending departments* al te expansief worden. Maar tegelijkertijd leidt dit tot een nadrukkelijke perspectiefkeuze. De noodzaak voor sommige *spending departments* om omvangrijke uitgaven te doen krijgt nauwelijks aandacht, maar toch was op sommige momenten de politieke wil om dergelijke uitgaven te doen breed gedragen, denk bijvoorbeeld aan sociale uitkeringen in de jaren zeventig, de uitbouw van het onderwijs sinds de Mammoetwet, of de belangrijke rol van defensie tijdens de Koude Oorlog. De held van het verhaal is nu toch vooral de minister van Financiën, tenminste, als hij een verstandig begrotingsbeleid voert. Het paradigma van de 'Washington consensus', waarbij op budgetdiscipline wordt gehamerd en andere beleidskeuzes, zoals Keynesiaans *deficit spending* streng worden veroordeeld, klinkt hierin door. In de 'algemene evaluatie' van het recente beleid (p. 85) wordt inderdaad het IMF aangehaald dat Nederland een schouderklopje gaf voor zijn solide begrotingsproces.

Dit boekje beoogt een 'essay' te zijn dat voor een ruim publiek een beknopte verhandeling over een rijk geschakeerd onderwerp biedt (p. 9). Wat is de eindconclusie, die toch de achterliggende noodzaak vormt voor een goed essay? Dat het opstellen van een begroting een knappe kunst is die wij in Nederland uitstekend beheersen. Deze magere en wat triomfalistische conclusie geeft weinig verdieping aan wat verder een helder en systematisch werkstuk is. Eigenlijk zou dit boek een aanzet moeten vormen voor een meer gedegen studie naar de overheidsfinanciën, waarbij de economische effecten van de overheidsuitgaven en de keuzes voor verschillende soorten collectieve uitgaven (sociaal vangnet, infrastructuur, reflectie op de rol van de overheid in de economie) expliciet worden geanalyseerd. De gevolgen van het begrotingsbeleid voor de economische ontwikkeling komen nu niet aan de orde. Ook de vergelijking met de overheidsbegroting in omringende of gelijksoortige landen wordt node gemist. Deze zou de overheidsbegroting een plaats geven in de internationale context die tot belangrijke inzichten kan leiden: is Nederland inmiddels, na de uitpattingen van de jaren zestig en zeventig, weer overwegend liberaal geworden (met een kleinere rol voor de overheid) of houdt de overheid de boel hier per saldo nog steeds door coördinatie, regulering en compromis bij elkaar? Het ministerie van Financiën zou eigenlijk zo spoedig mogelijk de middelen moeten vrijmaken om een grondige vervolgstudie te laten schrijven. De toestand van 's lands financiën is, tweehonderd jaar na Gogel, zodanig dat daar ruimschoots de middelen voor aanwezig zijn.

Jeroen Touwen
Universiteit Leiden

Dick van der Meulen, *Rondje om de kerk. Collectieve opstand bij de Nederlandse Spoorwegen* (Amsterdam: Aksant, 2007) 216 p. ISBN 9789052602516

Enkele jaren geleden was Nederland in rep en roer. Het spoorwegbedrijf stond in 2001 namelijk in vuur en vlam. Treinen reden niet op tijd, massale stakingen, ruzie tussen personeel en directie, ruzie tussen de diverse vakbonden, ruzie tussen de bonden en een actiegroep van het personeel, de reizigers boos, de minister in alle staten, enzovoort. Het was nog niet zo erg als in 1672, maar een rampjaar leek het wel. In *Rondje om de kerk* geeft Van der Meulen een indringend verslag van de gebeurtenissen. Dit verslag is daarom zo interessant omdat de schrijver een van de hoofdrolspelers in het conflict was.

Wat was er aan de hand? Het aloude spoorwegbedrijf *ns* was geprivatiseerd en opgesplitst in een aantal tamelijk zelfstandige bedrijfsonderdelen. De managers, die niet zoals vroegere leidinggevendenden uit het bedrijf zelf voortkwamen, wilden de dienstroosters aanpakken. Onder de naam *Bestemming: Klant* zou de directie de oude roosters veranderen zodat het personeel op vaste trajecten kon worden ingezet. De bestaande variatie in de trajecten moest veranderen, wat zou leiden tot procesvereenvoudiging en dus financiële winst. Boze tongen beweerden dat het uiteindelijke doel was om *ns* in stukken te verdelen die vervolgens aan marktpartijen konden worden verkocht. Geen vreemde gedachte, want er bestond ondertussen al een aantal regio's waar andere bedrijven dan *ns* het spoor beheerden. Hoe dan ook, grote delen van het personeel voelden hier niets voor en gaven het plan de bijnaam *Rondje om de kerk*. Veel verder dan een dergelijk rondje zou men als de plannen doorgingen namelijk niet meer komen. Het werk dreigde saai te worden en dat zou de veiligheid niet ten goede komen.

Wat de spoorwegmannen en -vrouwen nog het meeste dwarszat was het feit dat niemand naar hen leek te luisteren. De managers niet, maar ook de eigen ondernemingsraad en vakbonden niet. Zo ontstond een situatie waarin de gewone werknemers lijnrecht kwamen te staan tegenover iedereen die niet zelf het uitvoerende werk deed.

Dick van der Meulen was een van de eersten die vond dat optreden van het personeel buiten de bestaande kaders moest gebeuren. Bonden en *or* stonden immers eigenlijk aan de kant van de directie en rolden bovendien vechtend over straat. Omdat hij in de jaren tachtig al ervaring had opgedaan met een actiegroep van het personeel, nam Van der Meulen nu het initiatief om weer een dergelijke groep op te richten. Zo ontstond het Zutphens Personeelscollectief (*zpc*). Het voorbeeld uit Zutphen vond snel navolging in zeventien andere standplaatsen en daarmee beet het personeel van zich af.

In de structuur van de personeelscollectieven kwam de opstand van het personeel goed tot uitdrukking. Men was de vaste structuren beu; deze structuren hadden de situatie waar iedereen nu in zat immers veroorzaakt. 'We voelen (...) helemaal niets voor een (vakbond)structuur met bestuur, leden en notulen. Het moet een open, tijdelijke, flexibele organisatie worden waarin vooral het gezamenlijke optreden en beslissen centraal moet komen te staan. Regelaars, leiders en volgelingen ontstaan vanzelf op natuurlijke wijze. Ook willen wij beslist geen nieuwe vakbonden oprichten. De bestaande moeten wakker geschud!' (p. 38).

De toenmalige minister van Verkeer Tineke Netelenbos mengde zich ook in het conflict met de opmerking dat het afgelopen moest zijn met het 'arbeiderszelfbestuur' dat nu heerste bij *ns*. De managers moesten weer gaan 'managen'. Een dergelijk gevoel heerste bij zowel politiek rechts als links, de ene stroming vreesde en de andere hoopte dat de arbeiders nu de macht grepen. Lezing van het boek maakt duidelijk dat de meeste activisten bij *ns* hier in het geheel niet mee bezig waren. Zij voelden zich in hun bestaan bedreigd, zich vanwege het gebrek aan steun met de rug tegen de muur staan en voerden strijd om een zaak waar traditioneel alleen de bedrijfsleiding zeggenschap over had. In die zin past hun optreden binnen recente veranderingen in de Nederlandse arbeidsverhoudingen. Sinds de economische crisis van midden jaren zeventig is een toenemend aantal stakingen en bedrijfsbezettingen immers gevoerd in verband met het directiebeleid. Dat is een tamelijk nieuwe ontwikkeling, want in de honderd jaar voorafgaand aan de jaren zeventig gingen arbeidsconflicten vrijwel uitsluitend om lonen en arbeidsduur.

Het boek van Van der Meulen dat nu in de winkel ligt, leest als een roman. Alle gebeurtenissen uit de jaren 1999-2002 met betrekking tot het conflict komen aan de orde. Voor actievoerders kan het boek goede diensten leveren, want de acties wor-

den met alle voorbereidingen, aarzelingen, tegenslagen en positieve kanten grondig geanalyseerd. De vakbeweging en dan in het bijzonder FNV Bondgenoten lijkt in ieder geval te hebben geleerd van het NS-conflict, want hun logo siert trots de achterkant van het boek. Ook voor historici is het boek echter de moeite waard. Niet zozeer vanwege de achterin opgenomen bijlagen, die kunnen immers ook worden geraadpleegd in de bij het IISG gedeponeerde archieven van de personeelscollectieven. Vooral de persoonlijke inslag van het boek is een voor historici, maar natuurlijk ook voor andere sociale wetenschappers interessante toevoeging aan archiefmateriaal. Zo vaak hebben we niet de beschikking over ooggetuigenverslagen uit de eerste hand van grote sociale conflicten. En een groot sociaal conflict was het zeker in het net niet rampjaar 2001.

Sjaak van der Velden

Wetenschappelijk Bureau van de SP, Rotterdam, en Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

Marian van der Klein en Saskia Wieringa (eds.), *Alles kon anders. Protestrepertoires in Nederland, 1965-2005* (Amsterdam: Aksant, 2006) 184 p. ISBN 9789052602318

De *Zeitgeist* van *Mai 68* lijkt bijna veertig jaar later niet terug in de fles te krijgen, dat bewijst ook *Alles kon anders*. De oorsprong van deze verzamelbundel is een colloquium gehouden naar aanleiding van de gezamenlijke zeventigste verjaardag van het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. De bijdragen, geschreven door historici en sociale wetenschappers, maken af en toe de dwarsdoorsnede tussen deze archieven. Met zes van de negen bijdragen over de vrouwenbeweging, de homo- en lesbischebeweging ligt de nadruk vooral op genderverhoudingen en de seksuele identiteit. Sommige bewegingen die evengoed met mei '68 worden geassocieerd, komen niet aan bod – de voor Amsterdam zo kenmerkende provobeweging ontbreekt bijvoorbeeld.

Beïnvloed door sociologische literatuur over sociale bewegingen staan het repertoire van politieke actie en de protestcultuur centraal in deze uitgave. De auteurs vragen zich af waarop het actierepertoire – de handige toneelmetafoor van Charles Tilly – van de sociale bewegingen steunt en hoe dit repertoire in het verloop van de tijd is veranderd. Vooral de wisselwerking tussen actievormen van verscheidene sociale bewegingen vormt een belangrijk aandachtspunt. Hoe sociale bewegingen leentjebuur spelen bij andere bewegingen en deze actievormen imiteren, toe-eigenen en ten slotte transformeren, waardoor een eigen dynamiek ontstaat, wordt uiteenlopend onderzocht, waarbij de begrippen 'imitatie' en 'transformatie' een leidraad bieden.

Casestudies zijn de 'Vrouwenstaking' uit 1981 voor de legalisering van abortus, de feministische organisatie 'Man Vrouw Maatschappij' en de lesbische *Sturm-und-Drang*-groep 'Paarse September'. Deze laatste actiegroep is hier een vreemde eend in de bijt, want de analyse beperkt zich tot een duiding van haar provocatieve ideeën. De actievormen van werknemers, de Vrouwenbond Federatie Nederlandse Vakbeweging en de Nederlandse vredesbeweging worden dan weer over een langere periode bestudeerd. Dit is ook het geval voor het socialistisch feminisme in Nederland, waarbij feministische tijdschriften het empirische materiaal bieden. De bijdrage over het actierepertoire van de homobeweging is een beschouwend stuk. Een getuigenis over het landelijke succes en de virtuele onzekerheid van het antiracistische Kroesje rondt verrassend af. Deze stichting, verwijzend naar smeltkroes, die zich richt op pubers en